

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ СТИЛЬ ТА ПАРАМЕТРИ ЙОГО АНАЛІЗУ

Уляна Тацакович

доктор філософії,

асистент кафедри англійської філології

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID ID: 0000-0002-0012-1377

Scopus Author ID: 57214231843

uliana.tatsakovich@pnu.edu.ua

Ключові слова: індивідуальний стиль, особистість перекладача, перекладацька звичка, мовна звичка, ідіостиль.

У статті розглянуто наукові праці, що досліджують індивідуальний перекладацький стиль, можливості його аналізу та опису. Проаналізовано зв'язок індивідуального стилю й особистості перекладача. Розглянуто етичну проблему «видимості» й «невидимості» в контексті існування визначальних рис стилю перекладачів. Стаття містить критичний огляд визначень індивідуального стилю, запропонованого українськими й іноземними науковцями. Виокремлено два підходи до розуміння сутності поняття індивідуального стилю перекладачів залежно від уваги до відтворення творчої манери автора оригіналу. Перший підхід полягає у розумінні індивідуального перекладацького стилю як набору засобів і прийомів вирішення конкретних перекладацьких проблем відтворення елементів першотвору. У межах другого підходу в індивідуальному стилі вбачають унікальний стиль мовної та перекладацької поведінки, що не співвідноситься з оригіналом, не є результатом відмінностей між мовами та є повторюваним в інших працях перекладача. Обговорено позитивні результати та проблеми обох підходів. У статті наведено огляд праць, що зосереджуються на дослідженні індивідуальних рис мовлення перекладачів (безвідносно до стилістики оригіналу), а також індивідуального робочого стилю перекладачів (глобального і локального). Обґрунтовано ширші можливості другого підходу до розуміння індивідуального перекладацького стилю, оскільки більш комплексна методологія та обширний матеріал, застосовуваний в межах цього підходу, дають змогу потенційно визначити й проаналізувати джерела мотивації, когнітивні механізми й ті екстралінгвістичні чинники, які прямо чи опосередковано чинять вплив на формування перекладацької поведінки. Стаття містить висновок про невирішені питання обох підходів, а саме незацікавленість в особистісних аспектах формування перекладацької поведінки (для першого підходу), труднощі з виокремленням тих мовних звичок, які притаманні тільки перекладачеві і не відображають стилістику оригіналу, а також підтвердження припущень про джерела мотивації та позамовні чинники, що впливають на індивідуальний стиль.

THE TRANSLATOR'S INDIVIDUAL STYLE AND PARAMETERS FOR ITS ANALYSIS

Uliana Tatsakovych

Doctor of Philosophy,

Assistant at the Department of English Philology

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Key words: *the translator's individual style, translator's personality, translation habit, language habit, idiostyle.*

The article examines academic papers investigating the concept of individual translation style, the possibilities of its analysis and description. The relationship between the translator's individual style and personality is analyzed. The ethical problem of 'visibility' and 'invisibility' is considered in the context of the defining features of translators' style. The article contains a critical review of definitions of individual style proposed by Ukrainian and foreign academics. Two approaches to understanding the nature of the translator's individual style are distinguished with regard to the reproduction of the author's style. Within the first approach, the individual translation style is understood as a set of means and techniques for solving specific translation problems of reproducing elements of the original work. Within the second approach, individual translation style is seen as a unique style of linguistic and translation behavior that does not correlate with the original, is not the result of differences between languages, and is recurrent in other works of the translator. The positive results and problems of both approaches are discussed. The article provides an overview of works focusing on the study of individual features of the translator's style (regardless of the original style) as well as the individual working style of translators (global and local). The broader possibilities of the second approach to understanding individual translation style are substantiated, since a more complex methodology and extensive material used within this approach make it possible to potentially identify and analyze sources of motivation, cognitive mechanisms, and those extralinguistic factors that directly or indirectly influence the formation of individual translation style. The article contains a conclusion about the unresolved issues of both approaches, namely, lack of interest in the personal aspects of the formation of translation behavior (for the first approach), difficulties in distinguishing those translation habits that are inherent only to the translator and do not reflect the stylistics of the original, as well as confirmation of assumptions about sources of motivation and extralinguistic factors affecting individual style.

Вступ. У контексті перекладознавчих досліджень не існує усталеної теорії та методології, що стосується оцінки індивідуального стилю перекладачів. Це, можливо, зумовлено тим фактом, що переклад традиційно вважався похідною діяльністю «перевідтворення» оригінального тексту іншою мовою, а не проявом творчого потенціалу. Більшість праць з перекладознавства досліджують відтворення стилю оригінального тексту в перекладі (Попелюк, 2020; Ковальчук, 2021; Марчук & Лисак, 2021; Дойчик & Бендак, 2023), а не індивідуальний стиль перекладачів як такий. Незважаючи на те, що ці праці розглядають стиль перекладу як результат сприйняття перекладача та його рішень (Malmkjær, 2003; Boase-Beier, 2006), основний фокус уваги дослідників спрямований на збереження/опущення ключових стилістичних особливостей тексту оригіналу.

Актуальність статті зумовлена сучасною науковою зацікавленістю антропоцентричним вектором перекладознавства, а саме необхідністю дослідження особистісного виміру перекладознавства, зокрема проблеми індивідуального стилю перекладачів та параметрів його аналізу. Метою статті є загальнотеоретичний огляд наукового окреслення поняття індивідуального стилю перекладачів та методології ідентифікації повторюваних патернів, що визначають індивідуальний стиль.

Матеріал і методи дослідження. У статті представлено теоретичний огляд праць, що досліджують поняття індивідуального перекладацького стилю та можливості його ідентифікації та аналізу (Коптілов, 1972; Baker, 2000; Ghosh, 2004; Кияк, 2006; Hansen, 2013; Saldanha, 2014; Lehka-Paul, 2020).

Застосування загальнонаукових методів аналізу й синтезу, індукції та дедукції, спостереження, опису й систематизації дозволило критично осмислити наукові праці, що досліджують індивідуальний стиль перекладачів; виокремити підходи до його розуміння, окреслити параметри аналізу індивідуального стилю, визначити проблеми та невирішені питання обох підходів.

Результати та обговорення. Поняття індивідуального перекладацького стилю невіддільне від поняття особистості перекладача. М. Іваницька розглядає особистість перекладача як «суспільний феномен і водночас як носія індивідуальних рис у сукупності його мовних, міжкультурних, перекладацьких і соціальних компетенцій, перекладацької діяльності, мотивів і настанов, що зумовлені біографією перекладача, соціокультурними, національними, історичними, політичними умовами формування й розвитку його особистості, і проявляються в його перекладацьких рішеннях, в індивідуальному стилі, у соціальних ролях, які бере на себе перекладач задля репрезентації однієї культури на літературному ринку іншої» (Іваницька, 2015). Дослідження індивідуального стилю відчиняє двері до розуміння особистісних аспектів перекладу та особистості перекладачів загалом як одних із головних суб'єктів міжкультурних взаємодій.

Питання існування певних визначальних рис індивідуального стилю перекладачів є етичною проблемою, а саме проблемою їхньої «видимості»/«невидимості». Для історії розвитку перекладознавства характерне співіснування етик «схожості» та «відмінності» (Ben van Wyke, 2018), а саме політики повної «відданості» тексту на противагу думці про її об'єктивну неможливість. Перекладачі відчували етичний обов'язок бути нейтральними, щоб нічого не забрати чи додати до оригіналу.

Однак упродовж XX століття з'являлося щораз більше зацікавлення у переосмисленні перекладацької етики та відходу від традицій «схожості» та «відданості» для того, щоб дослідити роль перекладачів та їхню «видимість» (Ben van Wyke, 2018: 114–115). Як зазначав І. Леві, процес перекладу – це завжди процес прийняття рішень та розв'язання проблем під впливом прагматичних чинників, що змушує перекладачів вибирати стратегію чи тактику з кількох можливих альтернатив для того, щоб досягнути максимального ефекту мінімальними зусиллями (Levy, 2000: 1171–1179). Таке визначення перекладу надає перекладачам вагому роль учасників цього процесу, заперечуючи неможливість їхньої «невидимості». Бельгійський вчений Тео Германс стверджує, що поняття «невидимості» перекладачів є нічим іншим, як ілюзією, і говорить про асиметрію між мовами,

різні контексти, комунікативні ситуації, наміри та функції як причини того, що перекладач неминуче залишить свій слід у тексті перекладу (Hermans, 1996: 26). Тому, виходячи з неможливості бути повністю невидимим у перекладі тексту, окремі науковці роблять спроби дослідити параметри присутності перекладача у тексті.

Інтерес до стилістичних особливостей, що притаманні перекладачеві й присутні в різних його перекладах, бачимо у праці М. Бейкер *‘Towards a Methodology for Investigating the Style of a Literary Translator’* (2000). Дослідниця під індивідуальним стилем розуміє повторювані патерни мовної поведінки, а саме послідовне використання специфічних стратегій (напр. використання приміток чи коментарів в середині тексту) та манеру висловлення, притаманну перекладачеві (напр. типові для перекладача мовні звички, використання мовних засобів) (Baker, 2000: 245). Об'єктом дослідження в працях такого типу виступає вже не стиль самого тексту, а стиль перекладача; а методологія спрямована на визначення стилістичних патернів у текстах перекладів одного й того самого перекладача зі зменшенням уваги до стилістики оригінального тексту. Підхід, що виходить за межі оригінального тексту як джерела мотивації та впливу на перекладача, дозволяє досліджувати перекладацький стиль як особистісну характеристику, що присутня безвідносно до вихідного тексту.

Схоже визначення індивідуального стилю пропонує І. Салдана, визначаючи його як «манеру перекладати», що є впізнаваною у роботах перекладача й відрізняє їх від робіт інших перекладачів (Saldanha, 2014: 3). Під «манерою перекладати» дослідниця також має на увазі патерни мовних рішень, що повторюються в інших працях цього перекладача, які не можна співвіднести із стилем автора тексту оригіналу та не є результатом лінгвістичних обмежень (Saldanha, 2014: 4–5). Дослідниця також наголошує на вмотивованості таких патернів (у тому сенсі, що вони мають певне значення для тексту і виконують певну функцію), що не обов'язково є свідомою стратегією. Як зазначає М. Бейкер, ідентифікація мовних звичок і стилістичних патернів не є самоціллю; вона є вартісною тільки тоді, коли може надати інформацію про культурне й ідеологічне підґрунтя перекладача, про когнітивні механізми й процеси, що лежать в основі перекладацької поведінки (Baker, 2000: 258). Потенційна ефективність такого підходу полягає у виявленні тих екстралінгвістичних чинників, які прямо чи опосередковано впливають на поведінку перекладача. Визначення, запропоноване І. Салданою є вужчим, оскільки воно кристалізує поняття індивідуального стилю тільки до тих мовних звичок, які 1) не є співвідносними з оригіналом; 2) не є результатом відмінностей

між мовами; 3) є унікальними для конкретного перекладача. На практиці ідентифікація таких патернів видається доволі складним процесом, що потребує особливого підходу до методології та матеріалу дослідження й, в ідеалі, залучає самих перекладачів для підтвердження результатів.

Про схожі критерії виділення індивідуально-стильових характеристик перекладача говорив ще В. В. Коптілов у своїй монографії «Першотвір і переклад». На думку науковця, власний стиль перекладача можна виділити, насамперед, на основі тих елементів перекладу, в яких немає прямих оригінальних відповідників (Коптілов, 1972: 82–114). Він також зауважував, що індивідуальний стиль перекладача помітний у різних його перекладах.

Більш узагальнене розуміння індивідуального стилю пропонують Кияк Т. Р., Огуй О. Д. та Науменко А. М., використовуючи для цього поняття «ідіолекту», яке вони пояснюють у контексті індивідуального стилю перекладача як митця та як власне перекладача. Індивідуальний стиль перекладача як митця вони розуміють як «набір засобів і прийомів вербального оформлення думки», а індивідуальний стиль перекладача як перекладача – як «професійні прийоми і засоби вирішення суто перекладацької проблеми, які, повторюючись у практичній діяльності конкретного перекладача, стають його «візитною карткою» (Кияк et al, 2006: 128–130). Для унаочнення науковці порівнюють українські переклади уривка з «Фауста» Гете на предмет використання різних прийомів і модифікацій і, на основі цього, роблять висновок про індивідуальний стиль перекладачів. Такий висновок видається дещо суб'єктивним, зважаючи на обмежений матеріал дослідження, що не дав можливості довести, що такі індивідуально-стильові характеристики присутні й у інших працях цих перекладачів та відрізняють його від інших.

Вищенаведене визначення індивідуального стилю перекладачів як «професійних засобів і прийомів вирішення суто перекладацької проблеми» можна співставити із формулою, яку запропонувала А. Гош для розуміння поняття індивідуального перекладацького стилю: стиль автора оригіналу (що відображений у вихідному тексті) + творчий потенціал перекладача (зміни, внесені перекладачем крізь призму його професійних навичок) = стиль перекладача (що відображений в цільовому тексті) (Ghosh, 2004: 161). Таке бачення істотно відрізняється від підходів представлених М. Бейкер та Г. Салданою. Тому видається можливим умовно розділити всі підходи до розуміння індивідуального перекладацького стилю за критерієм уваги до стилістики оригінального тексту: 1) підходи, де в індивідуальному стилі вбачають унікальний для кожного

перекладача повторюваний набір засобів і прийомів відтворення стилю автора оригіналу; 2) підходи, де під індивідуальним стилем розуміють повторювані патерни мовних рішень та перекладацької поведінки, які не є відповіддю на стилістичні рішення оригіналу.

Обидва підходи працюють на основі різних методологій та дають різні результати. Показово, що наукові праці у світлі першого підходу зосереджуються на виокремленні стратегій і тактик, які перекладачі застосовують для відтворення творчої манери автора оригіналу, без звернення уваги на дослідження джерел мотивації, когнітивних механізмів і тих екстралінгвістичних чинників, які безпосередньо впливають на формування такої перекладацької поведінки. Також у таких працях матеріал дослідження здебільшого зводиться до обмеженої кількості творів, чого не достатньо для підтвердження гіпотези про унікальність та повторюваність таких перекладацьких рішень. Ці проблеми можуть бути вирішені у межах другого підходу, де науковці застосовують комплексну, часто міждисциплінарну, методологію та обширний матеріал для того, щоб знайти способи «виміряти» індивідуальний стиль (тобто ідентифікувати повторювані патерни, які визначають унікальний індивідуальний стиль перекладачів) та зрозуміти чинники його формування.

Дослідження індивідуальних патернів у контексті другого підходу стосуються як і самого процесу роботи на перекладом, так і самого тексту перекладу. Наприклад, Г. Гансен провів ряд експериментів для визначення «індивідуальних компетентісних патернів» (*individual competence patterns, ICP*) – «комбінації особливих умов, які формують стиль перекладу як процесу, так і власне продукту» (Hansen, 1997: 207). Науковець проводив лонгitudні дослідження із залученням студентів, що вивчали переклад, та досвідчених перекладачів, вивчаючи їхній процес роботи над перекладом за допомогою програми запису екрана Translog. Експерименти підтвердили те, що кожен перекладач має свій поведінковий патерн і персональний перекладацький стиль (Hansen, 1997: 58). Ці особливості стосувалися змін та корекцій на лексичному рівні, специфіки виправлення та перефразування.

Окрім того, експерименти Г. Гансена також підтвердили результати дослідження П. Асаді й К. Сегвіно про два загальні когнітивні робочі стилі перекладачів – *prospective thinking* та *translating on screen*. *Prospective thinking* передбачає обдумування та вирішення проблем перед власне набором тексту, концентрацію уваги на більших сегментах тексту та мінімальні виправлення. *Translating on screen* – це увага до менших текстових фрагментів, вирішення проблем під час або після набору

тексту, більш вагомі синтаксичні зміни у готовому перекладі (Asadi & Séguinot, 2005: 527).

Представлені у праці Б. Драгстед і М. Карла «глобальний» та «локальний» стилі є схожими за описом до когнітивних стилів, наведених вище. Прихильники «глобального» стилю затрачують довше часу на попередній аналіз, продумування тексту перекладу наперед та прикінцеве редагування, в той час як ті перекладачі, що використовують «локальний стиль», схильні до покрокового редагування (Dragsted & Carl, 2013: 149).

Досліджуючи можливі психологічні передумови індивідуального робочого стилю перекладача (а саме взаємозв'язок між індивідуальним стилем роботи над перекладом і типом особистості за індикатором типів Маєрс-Бріґс (МБТІ)), О. Легка-Пол виявила, що він залежить від психологічних механізмів відповідальних за прийняття рішень (Lehka-Paul, 2020: 107). Результати цих досліджень засвідчують той факт, що процес перекладу є видом когнітивної поведінки, на яку впливають індивідуальні психологічні чинники.

Іншим вектором дослідження індивідуального стилю є індивідуальні риси мовлення перекладачів під час перекладу художніх текстів. М. Бейкер використовувала корпус перекладів The Translational English Corpus (TEC), щоб дослідити праці двох британських перекладачів художніх текстів – Пітера Буша й Пітера Кларка. Дослідження допомогло виявити деякі специфічні мовні звички, притаманні перекладачам (напр. переважне використання минулого часу й обставин способу дії в перекладах Пітера Кларка тощо) (Baker, 2000: 252–254). Науковиця також зробила припущення, що перекладацька звичка Пітера Кларка до певного спрощення та пояснення може бути пов'язана із тим фактом, що він прожив більшу частину свого життя на Близькому Сході, а тому звик адаптувати свою мову до потреб іноземців. Як результат, дослідження підтвердило гіпотезу про можливість ідентифікації повторюваних патернів мовної поведінки перекладачів та можливі позамовні чинники їх формування.

За схожою, але більш вдосконаленою, методологією працювала Г. Салдана. Науковиця досліджувала два новостворені корпуси робіт британських перекладачів Пітера Буша й Маргарет Джул Кости. Після проведення дослідження корпусів, виявлення повторюваних патернів (напр. використання емоційного курсиву в перекладах Маргарет Джул Кости), порівняння їх з оригіналами й прикінцевого спілкування з самими перекладачами, Г. Салдана дійшла висновку, що ці патерни виконують певну стилістичну функцію (у випадку з емоційним курсивом, стилістичний ефект полягав у зниженні формальності й зменшенню відстороненості з боку наратора)

(Saldahna, 2014: 9–12). Результати цього дослідження, на відміну від попереднього, підтверджують можливість з'ясування джерел мотивації щодо прийняття певних перекладацьких рішень.

Вищенаведені праці надають можливості дослідження особистості перекладача та індивідуального стилю, в якому вона проявляється, безвідносно до творчої манери автора оригіналу. Однак ці дослідження також мають свої недоліки та проблеми, зокрема проблему відокремлення тих елементів, які притаманні суто перекладачеві, від тих, що відтворюють оригінал, або властиві вихідній чи цільовій мові загалом, або присутні в інших перекладачів цього тексту; проблему підбору матеріалу дослідження (різні роботи одного і того ж перекладача чи різні переклади одного і того самого тексту); відокремлення свідомих мовних звичок від несвідомих та з'ясування джерел мотивації без безпосереднього спілкування з перекладачами; підтвердження гіпотез щодо позамовних чинників, які впливають на перекладацьку поведінку тощо.

Висновки. Наукові праці, об'єктом дослідження яких є індивідуальний перекладацький стиль, є досить різномірними й ґрунтуються на різному розумінні цього поняття, на різному матеріалі й методології. Як наслідок, незважаючи на наукову зацікавленість до цієї теми, видається складним окреслити уніфіковане теоретичне й методологічне підґрунтя для аналізу індивідуального стилю перекладачів.

Огляд праць з цієї теми дав змогу виокремити два підходи до розуміння індивідуального перекладацького стилю: 1) як притаманний кожному перекладачеві набір засобів та прийомів вирішення певних перекладацьких проблем відтворення оригіналу; 2) як унікальні патерни мовних звичок, які не співвідносяться з оригіналом, та є повторюваними в інших роботах перекладача.

Аналіз наукових праць виявив недоліки та невирішені проблеми обох підходів. З-поміж проблем першого підходу – зосередженість на прийомах відтворення стилістики оригіналу та відсутність зацікавленості в дослідженні особистісних аспектів формування перекладацької поведінки. Серед невирішених питань другого підходу – труднощі у виокремленні тих мовних звичок, які притаманні тільки перекладачеві й безпосередньо не стосуються вихідного тексту, вихідної чи цільової мов, інших перекладачів; підтвердження припущень про джерела мотивації та позамовні чинники, що лежать в основі перекладацької поведінки; проблема підбору матеріалу дослідження.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у дослідженні індивідуального перекладацького стилю з урахуванням вже наявного доробку та використанням комплексної методології з метою мінімізації вищевикреслених проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дойчик О. Я., Бендак Ю. О. Особливості відтворення ідіостилю Дж. Гріна в українському перекладі (на матеріалі романів 'Paper Towns' та 'The Fault in Our Stars'). *Фоліум*. 2023. № 2. С. 26–33.
2. Іваницька М. Л. Особистість перекладача в українсько-німецьких літературних взаєминах: монографія. Чернівці : Книги–XXI, 2015. 604 с.
3. Кияк Т. Р., Огуй О. Д., Науменко А. М. Теорія і практика перекладу (німецька мова). Вінниця : Нова Книга, 2006. 592 с.
4. Ковальчук О. Я. Відтворення ідіостилю Джорджа Гордона Байрона у сучасних україномовних інтерпретаціях містерії «Каїн». *Південний архів (філологічні науки)*. 2021. Випуск LXXXV. С. 148–153.
5. Коптілов В. В. Першотвір і переклад: роздуми і спостереження. Дніпро. 1972. 214 с.
6. Попелюк В. П. До проблеми відтворення індивідуального стилю Ред'ярда Кіплінга у перекладі. *Львівський філологічний часопис*. 2020. № 8. С. 223–229.
7. Марчук Т., Лисак К. Лінгвостилістичні засоби вираження ідіостилю Марини Левицької в оригіналі та перекладі (на матеріалі роману «Коротка історія тракторів по-українськи»). *Фоліум*. 2023. № 2. С. 90–98.
8. Asadi P., Séguinot C. Shortcuts, strategies and general patterns in a process study of nine professionals. *Meta*. 2005. Vol. 50(2). P. 522–547.
9. Baker M. Towards a methodology for investigating the style of a literary translator. *Target*. 2000. Vol. 12(2). P. 241–266.
10. Boase-Beier, J. *Stylistic Approaches to Translation*. Manchester : St. Jerome Publishing. 2006. 184 p.
11. Dragsted B., Carl M. Towards a classification of translation styles based on eye-tracking and key-logging data. *Journal of Writing Research*. 2013. Vol. 5(1). P. 133–158.
12. Ghosh A. The translator's style. *Translation Today*. 2004. Vol. 1(1). P. 154–162.
13. Hansen G. Many tracks lead to one goal: a long-term study on individual translation styles. *Tracks and Treks in Translation Studies*. 2013. Vol. 3. P. 49–62.
14. Hermans T. The translator's voice in translated narrative. *Target*. 1996. Vol. 8(1). P. 23–48.
15. Lehka-Paul O. Behavioural indicators of translators' decisional styles in a translation task: a longitudinal study. *Yearbook of the Poznan Linguistic Meeting*. 2020. No. 6. P. 81–111.
16. Levý J. Translation as a decision process. In L. Venuti (ed.) *The Translation Studies Reader*. London, New York : Routledge. 2000. P. 148–159.
17. Malmkjær K. What happened to God and the Angels: an exercise in translational stylistics. *Target*. 2003. Vol. 15(1). P. 37–58.
18. Saldanha G. Translator style: methodological considerations. *The translator*. 2014. Vol. 17(1). P. 25–50.
19. Wyke B. van. Ethics and translation. In Y. Gambier & L. van Doorslaer (eds.). *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. 2018. P. 111–115.